УДК 316.77

Н.І. Моісєєва

МОДЕЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

У статті розглянуто розвиток модельного підходу до вивчення соціальних комунікацій. Визначено витоки етапів використання моделей у процесі формування теорії соціальних комунікацій. Вісвітлено можливості модельного аналізу. Подано напрями подальших досліджень з погляду формування інтегрованих соціально-комунікаційних моделей.

***Ключові слова**: модель, модельний підхід, соціальна комунікація.*

I. Вступ

Досягнення системою соціальних комунікацій глобального масштабу додає значних труднощів у вивченні цього феномену. Складність соціально-комунікаційної взаємодії зумовлена тим, що вона пронизує майже всі суспільні відносини: від комунікації на особистому рівні, національному, локальному до міжнародного. Розмаїття соціально-комунікаційних відносин, як правило, відтворюється в різних класифікаціях, формах та моделях.

Упорядкування й структурування даних щодо явищ інформаційного суспільства можливо лише за умов використання адекватних даних, що описують об'єктивну ситуацію в комунікаційній підсистемі суспільства. Потрібно враховувати досягнутий рівень розвитку об'єкта вивчення й певні умови його еволюціювання. Це є особливою умовою для вивчення соціальних процесів [10, с. 105].

Моделювання в науці посідає одне з найважливіших місць, оскільки дає змогу оперувати даними, параметрами, станами, процесами, що сприймаються дослідниками й мають стосунок до об'єкта. Побудова моделі дає змогу простежити процеси, що відбуваються в межах моделі, їх взаємозв'язки та передбачити їх наслідки з максимальною достовірністю. Насамперед, це стосується реальних матеріальних об'єктів. Щодо комунікації ми маємо справу з абстрактними й досконалими об'єктами, що набули ознак матеріальності завдяки своїй презентації через знакові засоби трансляції інформації та знань.

Динамічний розвиток комунікаційного простору суспільства, що інтегрує більшість з традиційних каналів поширення інформації в суспільстві, актуалізував використання модельного підходу в комунікаційній сфері. Мова йде про співіснування традиційних усно-документальних каналів і електронних комунікацій. В яких формах, умовах, станах учасників комунікації утворюються й передаються суспільно значущі смисли – це питання визначає місце модельного підходу в наш час. Можливості модельного підходу відповідають новій ситуації.

Моделі соціальних комунікацій багатоаспектно висвітлено в ряді соціологічних, мас-медійних та соціально-комунікаційних досліджень М.М. Азарнова, В.М. Бебика, І.С. Бусигіна, С.В. Бориснева, Г.Е. Зборовського, В.О. Ільганаєвої, С. Квіта, В.П. Конецької, А.В. Соколова, Ф.І. Шаркова. Як правило, автори звертаються до розгляду існуючих комунікаційних моделей, констатуючи вже досягнутий рівень їх використання. Майже відсутні праці, що аналізують вплив модельного підходу на формування загальнокомунікаційної теорії. Більшість авторів зосереджується на історії виникнення моделей, характеристиці змісту, частково аналізують їх вплив на практику здійснення комунікації.

Глобальний масштаб, неоднорідність, багатовекторність, багатоканальність, численні семіотичні посилання в комунікаційній взаємодії роблять сферу соціальних комунікацій сприйнятливою до застосування модельного підходу до комунікації як системного явища суспільної практики. Це положення співзвучне з положенням Ф.І. Шаркова щодо модельного підходу до вивчення соціальної комунікації, яке він наводить у своїй відомій праці: "Різні підходи до розгляду комунікації лягають в основу моделей, що досить сильно відрізняються одна від одної" [14, с. 46].

У статті ми будемо розглядати використання модельного підходу з погляду його реалізації у формуванні ієрархії знань про соціальні комунікації.

II. Постановка завдання

Мета статті – здійснення концептуалізації моделювання комунікації як синтезувального пізнавального інструменту складної соціальної системи.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

– провести аналіз модельного підходу до теоретичного відображення соціальної комунікації;

© Моісєєва Н.І., 2013

– встановити закономірний зв'язок модельного ряду комунікації з розгортанням комунікаційної діяльності в суспільстві.

Враховуючи широку джерельну базу, що описує предмет дослідження, для вирішення завдань обрано оглядово-аналітичний метод та метод структурування. Вони дають змогу визначити головні тематико-структурні напрями використання модельного підходу в соціально-комунікаційному знанні.

У процесі формування наукових уявлень про соціальну комунікацію склалося широке когнітивне поле відтворення комунікації від її елементарних схем взаємодії в процесі передачі інформації та знань, від одного суб'єкта до іншого, особливостей учасників комунікації та характеристик елементарних одиниць комунікаційного процесу – до системного опису впливу комунікації на суспільне життя. В історії вивчення соціальних комунікацій за різними аспектами цього складного суспільного явища моделі відіграють пізнавальну роль, що постає методом поетапного розвитку спеціальної наукової галузі. Згідно з методологією наукового пізнання моделювання наявне на всіх рівнях ієрархії знання від гіпотези (передбачення), теорії та концепції, до закономірностей і закону [6, с. 139].

ІІІ. Результати

Комунікативні моделі являють собою дуже специфічний вид моделей. В.М. Бебик зараховує моделі та технології комунікації до наукового комунікативного базису [2, с. 75]. Це підтверджує інтерес представників багатьох наук, що вивчають комунікацію, до розробки відповідних моделей. При цьому слід підкреслити майже одностайну думку фахівців, що вивчають соціальні комунікації: більшість моделей, які описують соціальні комунікації, є прикладними й орієнтовані на практику досліджень у межах наукової галузі.

На шляху формування теорії соціальних комунікацій першим етапом було відокремлення комунікації як об'єкта дослідження й гіпотетичне подання його ролі та місця в соціальних відносинах, а також передбачення певних можливостей його дослідження. Гіпотетичне ставлення до феномену комунікації знайшло своє відображення в різних напрямах, наукових школах, теоріях стосовно вивчення мови як соціального явища, засобу спілкування людей [5, с. 13]. В.П. Конецька відзначає, насамперед, соціологічний напрям, що сформувався ще у XVIII ст., і пов'язує його з іменами визначних мислителів того часу: Д. Дідро, Ж.Ж. Руссо, В.М. Ломоносова [5, с. 13]. До другого напряму вона зараховує вивчення соціальних факторів, що сприяють формуванню соціального знання, а також етнологію комунікації, яка досліджує зв'язки соціокультурного знання й мовних одиниць [5, с. 14]. До третього напряму, що вже безпосередньо пов'язаний з теорією комунікацій, належать: теорія мовних актів, критичний аналіз. Завершуючи огляд різних напрямів вивчення комунікації, авторка вдається до припущення, що необхідність розвитку відображення процесу комунікації в теорії потребує більш широких узагальнень на основі базових складових соціальної комунікації: соціальних структур суспільства, комунікативних систем і засобів комунікації [5, с. 16].

Далі, вже виходячи з потреби теоретичної аргументації соціальної комунікації, А.В. Соколов звертає увагу на необхідність пов'язати визначення поняття "соціальна комунікація" з поданням її елементарної схеми [13, с. 17]. До схеми комунікації, що була запропонована А.В. Соколовим, входить суб'єкт (комунікант) – об'єкт, що передається, – суб'єкт (реципієнт), що приймає. Цю схему можна вважати елементарною моделлю комунікації. Об'єктом, що передається в процесі комунікації, є повідомлення. Ця елементарна модель і стала основою подальшої теоретизації в процесі становлення теорії соціальних комунікації.

Розвиток модельного підходу до формування соціально-комунікаційного знання пов'язаний з виявленням причино-наслідкових зв'язків комунікаційних явищ, що з'являлися із соціокультурним розвитком суспільства. Відповідно до цього ускладнюються взаємозв'язки суб'єктів соціальної взаємодії в приватно-побутовій сфері, виробництві, торгівлі, освіті тощо. У цій площині сформувалася значна кількість теорій і концепцій, що в подальшому склали підсистмений рівень інтегрованої теорії соціальних комунікацій [12]. Як зазначає С. Квіт, найбільший внесок у розвиток медійних досліджень зробила американська наука [4]. Але він також підкреслює, що вона, "як правило, має європейське походження" [4, с. 43]. У своїй праці С. Квіт також розглядає 41 теорію, спираючись на результати ґрунтовного дослідження Дж. Брайанта і Д. Мірона "Теорії та дослідження в масовій комунікації", у якому взагалі було виявлено 604 різні теорії, парадигми та наукові школи [4, с. 43].

Сам автор зосереджується на розгляді загальних соціологічних теоретичних шкіл, загальній теорії масових комунікацій і прикладних теоріях стосовно окремих питань впливу на комунікаційні процеси. Обраний автором порядок подачі моделей у хронологічній послідовності надає можливість побачити, як поступово відбувалося теоретичне усвідомлення й вивчення феномену комунікації. У цьому поступовому русі з'являлися різні теорії та концепції, що в зіставленні з науково-культурними трансформаціями збігаються з розгортанням суспільних потреб і можливостей здійснення комунікаційних зв'язків у суспільстві.

Слід зазначити, що початок відтворення комунікаційного знання в модельному теоретично-концептуальному ряді припадає на кінець XIX ст. і триває досі. У цьому ряду розглядаються теоретичні доробки Чиказької школи (прагматизм), представниками якої є Дж. Дьюї, Д. Мід, Дж. Тафтс та інші; Віденській гурток (логічний позитивізм) – М. Шлік, Г. Бергман, Ф. Франк, Р. Карнап; Франкфуртська школа (неомарксизм) – Ф. Вейл, М. Горкгаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе, Е. Фромм, Ю. Хабермас; Бірмінгемська школа (британські культурні студії) – Р. Вільямс, Д. Гебдідж, А. Марк-Робін [4]. Використання відомостей із праці С. Квіта дає нам уявлення про масштаб і широту наукових звернень до вивчення феномену комунікації на початку становлення теорії.

Згадані школи зробили значний внесок у розвиток теорії соціальної комунікації завдяки широкому філософському, культурологічному, соціологічному вивченню цього явища, виходячи з різних методологічних принципів, філософських категорій, лінгво-психологічного аналізу явища комунікації. Крім того, ці школи зробили великий внесок у розробку питань "влада і комунікація", "роль особистості в комунікації", значно розширили не лише мас-медійну проблематику, а й склали необхідні теоретичні засади для подальшого дослідження соціальних комунікацій в умовах упровадження комп'ютерної техніки.

До модельного ряду, що розглядає С. Квіт, включені поширені в мас-медійних дослідженнях теорії психоаналізу (1909), біхевіоризму (1913), функціоналізму (1915), загальної семантики (1919), теорія когнітивного розвитку (1921), теорія масового суспільства (1930), символічний інтеракціоналізм (1934), теорія двостороннього руху комунікації (1940), теорія атрибуції (1944), лінійні моделі комунікації (1946), математична теорія медій Шеннона та Вінера (1949), медіативна теорія смислу (1952), теорія когнітивного дисонансу (1957), теорія розширення відчуття Маклюєна (1964), теорія розвитку в знаннях (1970), спіраль мовчання (1973), нормативна теорія Мак-Квейла (1987), пропагандистська модель (1988), теорія самореференції Лумана (1996). Приведений у хронологічному порядку ряд теорій як певних модельних зразків комунікації наочно демонструє залежність теоретичних досліджень медіа, зокрема, мас-медій від зростання суспільної значущості соціальних комунікацій у життєдіяльності суспільства. Звісно, потрібні більш глибокі дослідження для відтворення цих взаємозв'язків і залежностей.

Треба зазначити, що така хронологічна побудова модельного ряду теорії соціальних комунікацій дає змогу встановити деякі ключові моменти в розвитку саме комунікаційних моделей, пов'язаних зі становленням масового постіндустріального суспільства і його наступної стадії – інформаційного суспільства. Якщо в першому випадку розвиваються моделі, що відтворювали процеси масової комунікації на основі новітніх засобів комунікацій (радіо, телебачення, преса), то в другому випадку розвивалися моделі, що відтворювали процес відбору, переробки, поширення та управління інформацією, зокрема в технічних системах, що в подальшому стали основою інформаційних систем і глобальних інформаційно-комунікаційних мереж.

У першому випадку такою моделлю стала модель Лассуелла (1948) [4, с. 48]. Це була лінійна модель, яку в подальшому використовували в різних напрямах дослідження комунікації. Вона базувалася на п'ятьох питаннях: хто повідомляє? що? через який канал? кому? з яким ефектом? Ця модель, крім того, що вона представляє базову лінійну модель комунікації, відображає потенційну динамічність процесу комунікації, оскільки визначає сукупність змінних (особистісні характеристики комунікаторів, їх позиції, установки, характер, зовнішність).

Незважаючи на критику, модель Лассуелла дала поштовх до розвитку нових моделей комунікації завдяки додаванню до неї нових елементів, таких як: умови, в яких відбувається комунікація; мета комунікаційної взаємодії; зворотний зв'язок (М. де Флюєр). Зворотний зв'язок як елемент процесу комунікацій додав цілісності схемі, а також створив підстави для подальшого аналізу комунікації, зокрема художньої, інформаційної. Модель М. де Флюєра була розроблена для системи масової інформації, але на практиці стала більш поширеною у сфері документально-інформаційних комунікацій і вона вже належить до нелінійних моделей комунікації. Фактично вона відображала кібернетичний підхід Н. Вінера, що потребував підрахунку вхідної й вихідної інформації з урахуванням керівного впливу на учасників інформаційного процесу.

Докладний розгляд комунікаційних моделей проводять С.В. Борисньов [3], Г.Г. Почепцов [11], Ф.І. Шарков [14]. Так, Г.Г. Почепцов дає ґрунтовний огляд існуючих моделей комунікації з огляду на суттєві зміни, що відбулися в період соціально-культурних змін у суспільстві [11]. Він розглядає більшість з найвідоміших моделей, що були побудовані науковцями для дослідження комунікації в різних галузях науки та в різних аспектах. Спираючись на працю Г.Г. Почепцова, можна стверджувати, що в цілому модельний підхід дає змогу перейти від інтерпретації феномену комунікації до системного моделювання процесів комунікації й комунікаційної діяльності в цілому.

Незважаючи на те, що моделювання в соціальних комунікаціях ще на початку

XX ст. мало лише теоретичний характер, сьогодні воно набуває практичного втілення в соціальних сферах, що стрімко розвиваються, а саме: бізнес, реклама, ЗМК, PR тощо. Моделі широко використовуються для вивчення комунікаційних процесів та зв'язків у межах окремого підприємства, а результати використовуються для підвищення ефективності комунікації в колективі.

Розвиток теорії соціальних комунікацій пов'язаний з намаганнями науково пояснити феномен комунікації переважно на ґрунті прикладних орієнтованих на практику досліджень [2, с. 75]. Моделювання народжується на основі теоретичного аналізу та узагальнення подій і явищ, що відбувалися або відбуваються й зафіксовані на вербальному каналі комунікації [2, с. 75]. Дослідник вдається до розгляду, перш за все, соціологічних моделей комунікації (двоступенева модель комунікації, модель "спіраль мовчання", модель дифузної теорії, модель брамника, модель "структура новини"); семіотичних моделей, що спираються на використання візуальних, або іконічних, і вербальних знаків (модель Р. Якобсона, модель Ю. Лотмана, модель У. Еко, модель Р. Барта); психологічних психотерапевтичних моделей комунікації (модель З. Фрейда, модель К. Юнга, модель Ж. Лакана та модель нейролінгвістичного програмування й моделі групової психотерапії); пропагандистських моделей; іміджевих моделей; інтернет-моделей комунікації. Залучення цих моделей у праці В.М. Бебика опосередковує головна спрямованість викладу теоретико-практичних засад інформаційно-комунікаційного менеджменту. В умовах бурхливого зростання нових інформаційно-комунікаційних та політико-психологічних технологій вибір та аналіз комунікаційних моделей дослідження скерований, перш за все, на характеристику умов і можливостей здійснення психологічних впливів на суспільну свідомість та оцінку результатів цих впливів. У загальному вигляді обрані моделі вписуються в модельний ряд, що використовують й інші дослідники соціальних комунікацій. Але ця робота демонструє намагання пов'язати моделі комунікації з розв'язанням практичних питань управління медіа-діяльністю, глобалізаційними тенденціями поширення медій, існуванням віртуального комунікаційного простору.

Стосовно другого випадку ключовим моментом розвитку модельного підходу у вивченні соціальних комунікацій є становлення інформаційного суспільства. Нові умови здійснення комунікації з використанням новітніх комунікаційних технологій, зокрема мультимедіа, стимулювали розробку нелінійних комунікаційних моделей і поширення трансляційної та ризоморфної моделей комунікації, що більше відповідають структурі соціальних зв'язків та відносин в електронному просторі [1, с. 17–19].

Інші орієнтири й масштаб моделювання та виявлення впливу комунікації на соціальну систему дають праці Н. Лумана [7; 8; 9]. Важливим положенням, що об'єднує його праці, є наголошення на тому, що комунікація стала найважливішим елементом соціальної системи, умовами її формування, функціонування та розвитку. Н. Луман один з перших розширив сферу здійснення комунікацій до масштабів усього соціуму в кожній його підсистемі та в різних елементах його структури.

IV. Висновки

Проведений огляд використання модельного підходу до опису соціальної комунікації підтверджує його значення в розвитку теоретичних засад розвитку соціально-комунікаційного знання.

Проаналізовано модельний ряд комунікації від гіпотези про неї через теорії та концепції до виявлення певних закономірностей, що побудовані на врахуванні як диверсифікації комунікаційної діяльності, з одного боку, так і теоретичних зразків її відтворення в загальній теорії соціальних комунікацій – з іншого. Такою, на наш погляд, є закономірність еволюційного розгортання соціальних комунікацій у просторі соціальної взаємодії, що опосередкована розмаїттям комунікаційних структур, засобів комунікації та наявністю єдиної комунікаційної системи. Усе це пояснює необхідність інтеграції теоретичних положень та результатів спостережень розвитку комунікаційної взаємодії як інтегрованої частини соціуму, що набула вагомої сили щодо впливу на його стан і свідомість людей.

Подальші напрями досліджень пов'язані з вивченням процесів інтеграції у сфері комунікаційної діяльності, що зумовлені візуалізацією та віртуалізацією комунікаційного простору суспільства; виявленням нових параметрів, що характеризують електронну комунікацію у віртуальних спільнотах; вивченням умов формування інтеграційних моделей комунікації в суспільстві; розглядом можливостей прогностичних моделей соціальної комунікації з урахуванням соціокультурних трансформацій суспільства.

Список використаної літератури

1. Азарнов Н.Н. Современные трактовки социальной коммуникации и интегративный подход к ее изучению / Н.Н. Азарнов, И.С. Бусыгин, А.Н. Дегтярев // Библиотека в эпоху перемен. – 2005. – № 4. – С. 11–23.
2. Бебик В.М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка наблік рилейшнз : монографія / В.М. Бебик. – К. : МАУП, 2005. – 440 с.

3. Бориснев С.В. Социология коммуникаций : учеб. пособ. / С.В. Бориснев. – М., 2003. – 128 с.
4. Квіт С.М. Масові комунікації / С.М. Квіт. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 251 с.
5. Конецкая В.П. Социология коммуникации : учебник / В.П. Конецкая. – М. : Международ. ун-т бизнеса и управления, 1997. – 304 с.
6. Курносов Ю.В. Аналитика, методология, технология и организация информационной аналитической работы / Ю.В. Курносов, П.Ю. Конотопов. – М. : РУСАКИ, 2004. – 512 с.
7. Луман Н. Почему необходима "системная теория"? / Н. Луман // Проблемы теоретической социологии. – СПб., 1994. – С. 43–54.
8. Луман Н. Невероятность коммуникации / Н. Луман // Проблемы теоретической социологии. – СПб. : Изд. СПбГУ, 2000. – Вып 3. – С. 43–54.
9. Луман Н. Теория общества / Н. Луман // Теория общества. Фундаментальные проблемы. – М., 1999. – 413 с.
10. Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов : учеб. пособ. для высш. учеб. зав. / Ю.М. Плотинский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Логос, 2001. – 296 с.
11. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, 2003. – 656 с.
12. Соколов А.В. Метатеория социальной коммуникации / Аркадий Васильевич Соколов. – СПб., 2001. – 351 с.
13. Соколов А.В. Введение в теорию социальной коммуникации / А.В. Соколов. – СПб. : СПбГУП, 1996. – 319 с.
14. Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации : учебник / Ф.И. Шарков. – М. : Социальные отношения : Перспектива, 2002. – 246 с.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2013.

Моисеева Н.И. Модельный подход к изучению социальных коммуникаций

В статье рассматривается развитие модельного подхода к изучению социальных коммуникаций. Определяются истоки этапов использования моделей в процессе формирования теории социальных коммуникаций. Исследуются возможности модельного анализа. Предлагаются направления дальнейших исследований с точки зрения формирования интегрированных социально-коммуникационных моделей.

Ключевые слова: *модель, модельный подход, социальная коммуникация.*

Moiseeva N. Model approach to the study of social communications

The paper considers the development of model-based approach to the study of social communications. The aim of the article is to implement the conceptualization of modeling of communication as a synthesizing cognitive instrument of a complex social system. To define the main theme-structural directions of use of the model approach in the socio-communications knowledge elected the review-analytical method and method of structuring.

The development of social communication, formation of various social subsystems is the necessary basis for the determination of parameters, characteristics, elements, connections that unite communication phenomena in a single system. The article analyzes different models that contain a combination of primary communication model: sender – message – recipient.

The sources of the stages of the use of models in the process of formation of the theory of social communication are defined. The possibilities of model analysis are consedered. In the article is set the logical connection of the model range of communication with the deployment of the communication activity in the society, which indirectly leaded by diversification of communication activities and its conceptual reproduction in the general theory of social communication.

One of the main directions of further research of models of social communication is the formation of integrated social communication models.

Key words: *model, mode-based approach, social communication.*